

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 122 2001

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Per Rydén, Margareta Wirmark, Eva Hættner Aurelius

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed

Uppsala: Bengt Landgren, Johan Svedjedal, Torsten Pettersson

Redaktörer: Hans-Göran Ekman (uppsatser) och Anna Williams (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av

Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word for Windows eller Word Perfect.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

ISBN 91-87666-19-7

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Elanders Gotab, Stockholm 2002

Källan till C. J. L. Almqvists samiska dikt

Av KARIN WILSON

Efter fjorton år i Amerika återvände Carl Jonas Love Almqvist år 1865 till Europa för att tillbringa sitt sista levnadsår i Bremen.¹ I bagaget medförde han bl. a. det mycket omfattansrika manuskriptet *Om svenska rim*, som ännu inte publicerats i sin helhet.²

Om svenska rim utgörs av 1438 tättskrivna sidor (sex sidor är dock numera försvunna) fördelade på 21 ”böcker”. Manuskriptet är mycket pryddligt renskrivet, men rikligt förekommande blyertsändringar vittnar om ett tråget finputsande av texten. Under rubriken Sesemana finns ett stort antal dikter samlade och samtliga dessa gavs ut 1983 av Per Mårtenson med titeln *Sesemana*. En del av dikterna hade dock publicerats tidigare, 1956 av Eric Gamby, *Dikter i landsflykt*, och 1972 av Folke Isaksson, *Armodets son*. Bland Sesemana-dikterna finns bl. a. den dikt som avslutas med den välbekanta strofen ”Blott Sverige svenska krusbär har”.³ Arbetet med utgivning av *Om svenska rim* pågår sedan en tid tillbaka med Per Mårtenson som redaktör. Boken kommer att ingå i C. J. L. Almqvists *Samlade verk* som ges ut av Svenska Vitterhetssamfundet.

Om svenska rim spänner över en mängd vitt skilda ämnen. Bland alla dessa ämnen finns också ett avsnitt som behandlar det samiska språket. En lång rad samiska ord och ortnamn presenteras i form av en dikt betecknad som ett ”ordbokspoem”. I ramberättelsen som ansluter till dikten diskuteras bl. a. källan till de samiska orden. Ordbokspoemet sträcker sig över nio sidor i handskriften och hör till den del av texten som ännu inte har publicerats.

I *Om svenska rim* anges en muntlig källa till de samiska orden: en mamsell Engelmark nämns som uppgiftslämnare. Hon uppges härstamma från Norrland och ha goda kunskaper om samerna och deras liv.⁴ Men varifrån har Almqvist själv, såsom författare till dikten, fått sina uppgifter om det samiska språket? Hur har han i sin landsflyktstillvaro kunnat hitta det samiska material som utgör

grundstommen till dikten? Avsikten med uppsatsen är att söka efter Almqvists källa.

Bakgrund och tidigare forskning

Det är framför allt genom de bevarade breven till familjen hemma i Sverige vi kan skapa oss en bild av Almqvists liv under landsflyktsåren. De tre första åren tillbringade han till största delen på resande fot, med avbrott för längre vistelser i bl. a. St. Louis och New Braunfels i Texas.⁵ Sina intryck rapporterade han förhållandevis detaljerat till en början, men blir efter giftermålet med Emma Nugent betydligt mer sparsam med uppgifter om sina privata förhållanden.⁶ Det är dock uppenbart att Almqvist under de sista 11 åren i Amerika bodde i Philadelphia.⁷

Man kan anta att det var under åren i Philadelphia Almqvist arbetade med den text som sedermera resulterade i manuskriptet *Om svenska rim*. Här vistades han under en lång period och – får man förmoda – under hyfsat välordnade förhållanden. Datumangivelser i manuskriptets marginaler visar också att han hade kommit mycket långt med arbetet vid tiden för återresan till Europa.

Om svenska rim har genom åren kommenterats inom Almqvistforskningen. A. Th. Lysander omnämner manuskriptet i sin biografi *C. J. L. Almqvist: karaktär- och lefnadsteckning*, som kom ut 1878. Han beskriver texten bl. a. som tröttande ”trots glanspunkter och förtjenster”.⁸ 1928 kom Ruben G:son Bergs *C. J. L. Almqvist i landsflykten 1851–1866*, där han gör en kartläggning av tiden i landsflykten. Han ger också en mer utförlig presentation av *Om svenska rim* med flera citat ur handskriften.⁹ Berg, liksom Lysander, anser att textens största värde finns bland dikterna i Sesemana-avsnittet. Bertil Romberg uppehåller sig också mest vid Sesemana-dikterna i sina kommentarer till *Om svenska rim* i biografien *Carl Jonas Love Almqvist. Liv och verk*.¹⁰

Första gången den samiska dikten omtalas är så

vitt jag har kunnat se i Lysanders artikel ”De siste aftnarne på Jagtslottet”, publicerad i *Svea folkkalender* 1879. Artikelnen behandlar Almqvists manuskript *Om svenska rim* och Lysander nämner att här ingår bl.a. ”ett lexikonpoem öfver lapska språket, i 255 vers”.¹¹ Även Ruben G:son Berg nämner dikten i sin redogörelse för *Om svenska rim*.¹²

Karin Westman Berg har gjort en kortare presentation av dikten i sin artikel ”Om sabme sjunga jag vill en sång”.¹³ Hon citerar 72 rader ur dikten och spekulerar framför allt i frågan varifrån Almqvist kan ha fått de samiska orden. De tre källor som enligt Westman Berg kan komma i fråga är Lindahl och Öhrlings *Lexicon Lapponicum* (1780), kartor över Norrbotten och en muntlig sagesman.¹⁴ Hon förkastar dock tanken på ordboken och kartor som möjliga källor. Hennes slutsats är att Almqvist sannolikt har haft en muntlig sagesman. Frågan om Almqvists källa är dock långt ifrån slutgiltigt löst med Westman Bergs teori, den inbjuder snarare till en närmare granskning.

Om svenska rim och ordbokspoemet

Om svenska rim ansluter till *Törnrosens bok*, Almqvists stora verk som utkom mellan 1833 och 1851.¹⁵ *Törnrosens bok* hade sin utgångspunkt i berättelsen *Jaktslottet*, där Almqvist för första gången presenterade den yttre ram inom vilken en mängd arbeten sedan kom att infogas.¹⁶ På sitt gods Jaktslottet i Närke presiderar hovmarskalken herr Hugo Löwenstjerna i kretsen av sin familj. Med tiden utökas kretsen med en akademi bestående av ett flertal rådsledamöter. Herr Hugos granne, Richard Furumo, hemmansägaren från Råbäcken, brukar vanligtvis också delta i mötena på Jaktslottet i egenskap av Törnrosböckernas berättare.¹⁷

När *Om svenska rim* tar sin början har herr Hugo Löwenstjerna återigen samlat sitt eget instiftade råd till konselj på Jaktslottet. Rådet har den här gången utökats och består av 24 statsråd, var och en expert inom sitt område. Förutom de 24 rådsledamöterna finns också en samling åhörare som sitter i salongen och lyssnar på de lärda samtal som förs mellan statsråden och herr Hugo. Familjen finns nu endast i bakgrunden och Richard Furumo är över huvud taget inte närvarande – han uppges befinna sig hemma på Råbäcken för att ”sylta lingon”.¹⁸

Utgångspunkten för rådets sammankomst uppges vara herr Hugos önskan att erhålla en betraktelse över de rimmade versslagen i svenskan.¹⁹ Uppdraget går till statsrådet i svenska språket och följaktligen blir det också denne rådsherre som får stå för de flesta inläggen i diskussionerna som följer. Men även de övriga statsråden får rikliga tillfällen att yttra sig och utvikningarna i samtalet är både många och ofta mycket långa och detaljerade. Inget ämne är för litet för att diskuteras och varje statsråd besitter en närmast osannolik kunskap inom sitt specifika område, stundtals tar sig inläggen form av långa citat ur uppslagsverk och andra skrifter. Här behandlas förutom samiska, t.ex. heraldik, all världens rosor, kinesisk skrivkonst, polsk litteratur, homeopati och etymologi, det sistnämnda ett ämne som återkommer i ett flertal sammanhang.

Om svenska rim kretsar kring några dagars sessioner på Jaktslottet. Varje dag är mycket inrutad och det finns egentligen inga yttre händelser som bidrar till handlingen förutom de regelbundna avbrotten för måltider och kortare pauser då herr Hugo även brukar gå ”en liten rund” kring salongen. Samtalsämnena avlöser varandra och det är enorma kunskapsmängder som ventileras, sida efter sida, i en till synes aldrig sinande ström. Allt är lika intressant för den lärda församlingen och tiden tycks obegränsad.

Samtalet löper genom samtliga 21 böcker. En hel dags diskussioner ryms inom tre böcker, där varje bok utgör en session. Vad som händer i pauserna mellan sessionerna får man som läsare sällan veta. Nästföljande bok tar upp diskussionen där den avbröts vid närmast föregående sessions slut. Dikterna som ingår i Sesemana-avsnittet finns samlade i böckerna 6–12. De är noggrant numrerade och infogade i ett system bestående av tjugofyra ”rhapsodier”, även kallade ”spel”. Varje rhapsodi innehåller i sin tur tjugofyra kortare eller längre poem. Den samiska dikten ingår emellertid inte i Sesemana-avsnittet tillsammans med övriga dikter utan förekommer i en annan del av manuskriptet.

Först i den näst sista av de 21 böckerna dyker dikten med de samiska orden upp. Den tjugonde boken börjar med att herr Föredraganden – det svenska statsrådet – stiger fram och läser upp en dikt som inleds med följande rader.

Om Sabme sjunga jag vill en Sång – för ingen att efter göra!
 Men han, som är vår Fader och Vän, och Herrskare här tillika,
 Han upptaga må med ynnest och godhet Sångarens ord, och höra
 Dess tankars ljud, dess sinnes behag, som någonsin aldrig svika,
 Fast verserna gå på okända stigar, osäkra som de böra,
 Ty sådan befallningen var till mig, från hvilken jag ej får vika.²⁰

Efter dessa inledande rader följer sedan det nio sidor långa ordboks-poemet. Dikten kan delas in i olika avsnitt som vart och ett behandlar olika områden. Westman Berg ger en god bild av dik- tens innehåll:

I första avsnittet av detta Lexikonpoem gör författaren en reverens för samiska gudomligheter och presenterar sedan sådana same-ord, som man kan förstå redan genom att läsa kartan: flod, sjö, berg. Så följer ord man i allmänhet lär sig först i ett främmande språk: mor, far, öga, näsa etc., och därefter ord som hänger ihop med samernas speciella livsföring: jakt, lax, varg etc. Det andra avsnittet handlar om samernas tre förnämsta gudar. I det tredje uppräknas 30 heliga kultberg. Det fjärde ägnas åt 14 olika ord för ren. Det femte beskriver samisk trolldom. Det sjätte berättar om Sulitjelma och antyder sägner om den förste samens. Så följer uppräkn- ingar av namn på malmförande berg, floder, sjöar och fjäll. I avslutningen ursäktar sig skalden för att han skr- iver om ett språk som han inte kan.²¹

I sin helhet utgör dikten 255 strofer och innehåller sammanlagt 175 samiska ord fördelade på ungefär hälften appellativer och hälften namn. Några av orden återkommer på fler ställen i dikten.

Denna dikt, eller sång, har statsrådet ”improvi- serat” på uppdrag av herr Hugo. Denne hade tidi- gare uttryckt en begäran ”att han måtte inkomma till oss med ett Lexikonspoem, såsom bevis på att han icke ansåg något ämne ligga utom Konstens och Poesiens område”.²² I uppgiften ingick också att detta ”lexikonspoem” skulle grunda sig på ett obekant språk.

Själva improviserandet har herr Föredraganden ägnat sig åt under en paus mellan två sessioner. Herr Hugo kommenterar detta: ”jag aflägsnar mig ej mer än en fjerdedels eller högst en half timmes tid på en rund här i Rådssalongen, förrän, när jag återkommer, jag helsas af herr Improvisatorn med ett Ordboks-poem, just som jag sjelf sagt mig önska”.²³ Herr Hugo intresserar sig också för vers- måttet som statsrådet har använt sig av i dikten och får till svar att det kallas ”heptameter”.²⁴ Stats- rådet berättar vidare att det är Richard Furumo som har uppfunnit den här nya ”sjutaktsversen”.

I texten låter Almqvist det svenska statsrådet ange en muntlig källa till de samiska orden.²⁵ Stats- rådet berättar att han under pausen hade råkat sammanträffa med en mamsell Engelmark och hennes bror. Dessa var på besök på Jaktslottet och satt med i salongen som åhörare. För stats- rådet hade mamsell Engelmark uppgivit att hon levat länge i Luleå och dessutom hade släktingar i Torneå och Kalix. Hon hade därför god kän- nedom om samerna och deras språk. Från henne hade rådsherren fått alla uppgifter om de samiska orden och ortnamnen. Numera bodde dock mam- sell Engelmark i Lindesberg tillsammans med sin bror.

Diktens samiska ord

Det råder inget tvivel om att det ”obekanta språket” i Almqvists ordboks-poem är samiska. Här finns i lite egenartad stavning sådana vanligt förekom- mande ord som *mota* ’snö’, *losa* ’lax’, *niola* ’pil’, *nissom* ’kvinna’, *bajve* ’sol; dag’, *bjägge* ’vind’. Även flera av ortnamnen är välbekanta och hör otvetydigt hemma inom samiskt område. Här diktas bl.a. om Gällivare, Svappavaara, Kvikkjokk och Nasafjäll.

Bitvis har dikten onekligen en viss ordboks- karaktär. I rask följd radas de samiska orden upp åtföljda av en svensk översättning. Här anges t.ex. släktskapsbeteckningarna *am* ’mor’ (*ämet* ’hus- mor’; Grundström²⁶) och *ajkje* ’far’, *obba* ’syster’ och *vellie* ’bror’. Vidare redovisas namnen på några kroppsdelar, t.ex. *zjalmä* ’öga’, *nierune* ’näsa’, *njalbme* ’mun’, *kjät* ’hand’ och beteckningar från naturen såsom *varra* ’berg’, *jaur* ’sjö’, *jocki* ’flod’ och *lodo* ’fågel’, *kväl* ’fisk’ o.s.v. Dessutom finns här en del beteckningar för renar, t.ex. *mäes* ’ren- kalv’ och *herki* ’renoxe’. De allra flesta orden går att återfinna i Grundströms lulesamiska ordbok. Några av diktens ord som har anknytning till troll- dom saknas dock hos Grundström. Detta gäller t.ex. *ganeska* ’trollpung’ och *tyre* ’hårboll’.

Och Ganeska, vet, det trollpungen är, hvari Sabmannen flugor gömmer,

Dem ut hvarje dag han sänder grymt, när trollskott han önskar gifva

Åt ovänners folk till deras förderf. Men Gan heta Skade-gastar:

Och Gan uti Ordbokens Sång är en Ande, ett Spökelse, om du fattar;

Och han dessa Gan nu i flugors hamn sänder ut för att skada göra. Du ock måste ljudet Tyre begripa: en Boll ordet Tyre menar

Af här ganska lätt och nått: med stark besvärjelse bollen bjudes
 Af Sabmemannen att tyst rulla bort dit han ilsket och hatfullt
 ropar
 Till annor mans hem denna boll att hastigt en hiskelig ofärd
 bringa.²⁷

Vid en närmare granskning av dikten framträder även vissa andra ord som är svårförklarade. I ett parti av dikten redogörs för de olika namn som renen får beroende på vilken ålder den har. Här finner man t.ex. den inte särskilt samisk klingande beteckningen *nanu tok pu* som uppges betyda 'ren äldre än fyra år utan titel'. Även ordet *kurt*, som enligt det diktande statsrådet ska betyda 'varg', förefaller lite udda. Ett annat ord för 'varg' *seibnik*, som också förekommer i dikten, finns däremot i samiskan, *seipēk*.²⁸

Ordet för 'regn' *abbere* saknas hos Grundström. *Äbrie* 'regn' finns däremot upptaget i *Hasselbrinks Südlappisches Wörterbuch*.²⁹ Likaså kan ändelsen *-m-* i *nissom* tyda på en sydligare variant av samiska. Vidare tycks några av orden snarare vara finska än samiska. Detta gäller t.ex. *jalk* 'fot' och *sappad* 'stövel', *jalka* respektive *saapas*: pl. *saappaat* på finska.³⁰ Likaså förekommer formen *sabmelainen* 'same', jfr. fi. *saamelainen*, vid flera tillfällen. Förekomsten av de finska orden kan ha sin förklaring i att Almqvist under ungdomsåren hade vistats i Finland flera somrar i samband med sin tjänstgöring som informator.³¹ Han hade också intresserat sig för det finska språket och i sin ägo haft bl.a. Bartholdus Vhaels *Grammatica fennica*.³²

De i samiskan vanligt förekommande diftongerna är i många fall förenklade i Almqvists återgivning av orden. I stället för *-uo-* och *-ie-* har Almqvist skrivit *-o-* respektive *-e-*. Som exempel på detta kan nämnas *mota* 'snö' och *losa* 'lax', hos Grundström *muohta* respektive *luossa*. Almqvist har skrivit *jenga* 'is' och *medz* 'skog', vilka hos Grundström tecknas *jiengkang* och *miehttsē*.

Ortnamnen i den samiska dikten är många, närmare bestämt 85 stycken. Den rika förekomsten av geografiska namn stämmer väl överens med Almqvists omvittnat stora intresse för geografi och ortnamn. Redan som 12-åring författade han t.ex. en skrift över Tysklands geografi.³³ Han har vid flera tillfällen använt sig av ortnamn i sin diktning och ansåg t.o.m. att de geografiska namnen genom sin musikaliska klang kunde förmedla kännedom om folk och länder.³⁴ Inte minst

bland Sesemana-dikterna i *Om svenska rim* finns många exempel på dikter som innehåller ortnamn.

Vissa av ortnamnen i den samiska dikten återkommer i flera strofer. Det "vidt kringskådande Sulitjelma" och dess förkortade form "Tjelma" nämns t.ex. elva gånger. Namnen är ofta indelade i grupper, exempelvis sjöar i "Pitelandet" och forsar i "Tornelandet" o.s.v.

[...] – Tro ej att i Tornelandet

Du brister på sköna strömmande vatten: Kongame, Tengilao,
 Som rinna till sjelfva Tornes elf: så Tarraifors, som hvalfver
 Sig vådlig och skräckfullt snabb i ett stupande fall: icke Kanger-
 forsen

Förglöm! Mins Pulloforsen åjemte: Kukulaforsen äfven
 Och Kettilafors, om du mig vill tro. [...] ³⁵

Ett annat avsnitt redovisar namnen på de platser där trettio samiska helgedomar sägs vara belägna. Med några inledande rader presenteras först den "i skräck knäböjande samen" framför sina gudabilder och därefter följer uppräknigen av ortnamnen.³⁶

En hålles och är uti Vajkisjaur, ej långt ifrån Lules Jockmock;
 Den andra på Pjadnakvarras berg, helt nära intill den förra;
 Men vet, icke långt från dem, der står på en ö uti Porkisjaur
 Den tredje af helgedomar. Den fjerde hålles på höga toppen
 Af Ajkiackvarras isiga håll, det är sagdt, uppå "Fadersberget".
 Den femte helgedomen härnäst, på stranden af Skalkatras-

ket;

Men nära vid Muskomokkas störtande fall är den sjette orten
 För dyrkan vald. Den sjunde du märker på toppen af berget
 Skjorpi

[---]

Men den tjugunonde står på en ö i vattnena Vajkejaur.
 Så vet jag, at Varialuth skall sluta det tredje af Tiotalen.

Trots att ortografin i många fall avviker ganska kraftigt mot den som är bruklig idag, har de flesta ortnamnen i dikten ändå kunnat lokaliseras med hjälp av Nationalencyklopedins Sverigeatlas³⁷ och Fjällkartan BD7-BD10³⁸. Filip Hultblads sammanställningar av namn på bl.a. gårdar och lappskateland i Lule lappmark har också använts för att identifiera vissa ortnamn.³⁹ De två vattenfall som nämns i uppräknigen av de heliga platserna har jag inte hittat, kanske har de försvunnit genom senare tiders uppdämningar. De allra flesta av helgedomarna är belägna i Lule lappmark, vilket också dikten ger en fingervisning om redan vid omnäm-

mokk. Bland prästerna vid namn Engelmark finns också en svag anknytning till Lindesberg, som ju skulle vara mamsell Engelmarks bostadsort.⁵⁴ Men med tanke på den brådstörtade flykten från Sverige⁵⁵ lär Almqvist knappast ha kunnat ta med sig särskilt mycket anteckningar hemifrån. Möjligheten att han skulle ha träffat sin uppgiftslämnare i Sverige torde därför med största sannolikhet kunna uteslutas.

I manuskriptet finns en blyertsanteckning i marginalen på sidan 1295 som kan härledas till Bremen, ”börj d. 14 Oct 1865 Brem. Henkes Seeman str N 17”. På sidan innan finns en anteckning där Almqvist anger datum för sin resa från Amerika, den 17 juli 1865. Den samiska dikten börjar på sidan 1345. Almqvist stannade i Bremen till sin död den 26 september 1866. Man skulle kunna tänka sig att Almqvist var färdig med renskrivningen av manuskriptet redan innan han lämnade Amerika och datumangivelserna skulle i så fall kunna vara markeringar som visar hur långt *ändringsarbetet* hade fortskridit.⁵⁶ Med utgångspunkt från det resomålet har efterforskningarna begränsats till att söka efter en Engelmark i Amerika. Sökningar har gjorts i bl.a. passagerarlistor, emigrantdatabaser och förteckningar över utvandrare.

I passagerarlistorna som finns samlade i *Swedish passenger arrivals in the United States 1820–1850*⁵⁷, påträffades inte någon person med namnet Engelmark. Inte heller bland passagerarna i listorna som samlats i *The people of the red barns/De röda ladornas folk*⁵⁸ förekommer någon Engelmark. Här redovisas svenska amerikaresenärer från bl.a. Västerbotten och Norrbotten under åren 1851–1863. Passagerarlistorna som är länkade till www.cyndislist.com/ships.htm innehåller inte någon Engelmark, så inte heller Svenska emigrantinstitutets databaser över utvandrare.⁵⁹ Vidare har sökningar gjorts i mormonernas databas, www.familysearch.org, släktforsarsajten www.ancestry.com och den svenska nättidningen *Rötter* (www.genealogi.se), utan att något av intresse för den aktuella frågan har påträffats.⁶⁰

Resultatet av sökandet efter en muntlig sagesman vid namn Engelmark visar att det inte går att knyta någon person med det namnet till Almqvist. Sökningar av ovan redovisade slag är förvisso långt ifrån heltäckande, men det är svårt att finna stöd för Westman Bergs tanke om en muntlig uppgifts-

lämnare. Man bör därför även undersöka möjliga skriftliga källor.

Almqvists källa – skriftlig?

Kan Almqvist ha haft tillgång till en topografisk karta över Norrbotten? Ortnamnen är ju som tidigare nämnts rikligt förekommande i dikten.⁶¹ Men utbudet av kartmaterial från de här trakterna var under den första hälften av 1800-talet ytterst begränsat. Friherre S. G. Hermelins *Geografiske Kartor öfver Sverige* från 1805 innehåller dock en karta över Västerbotten och den svenska lappmarken.⁶² Ytterligare en karta från dessa trakter finns i fransmannen Maupertuis skrift *Jordens figur* från 1738. Här redovisas resultatet av de mätarbeten som utfördes i Tornedalen i syfte att styrka Maupertuis teori om att jorden är plattare kring polerna.⁶³ Dessa bägge kartor innehåller dock långt ifrån alla de ortnamn som Almqvist har fogat in i sin dikt. Man måste följaktligen söka efter andra skriftliga källor som fanns att tillgå vid den här tiden.

Om svenska rim innehåller många exempel på citat ur uppslagsverk och annan litteratur. De lärda statsråden anger många gånger ur vilka böcker de har hämtat sina stora kunskaper. Framför allt när det rör sig om uppenbara faktaavskrifter har Almqvist låtit respektive talare referera till något eller några befintliga verk. I anslutning till en flera sidor lång utläggning om rosor citeras t.ex. Linné.⁶⁴

Med hänvisning till Almqvists marginalanteckningar i manuskriptet beträffande datum och vistelseort (se ovan) så bör man söka en eventuell skriftlig källa i Amerika. Almqvist tillbringade elva år i Philadelphia, där det fanns flera bibliotek, bl.a. Library Company⁶⁵ som 1851 var Amerikas näst största bibliotek i fråga om antalet volymer.⁶⁶ Enligt Berg är det känt att Almqvist ofta brukade sitta och läsa på detta bibliotek.⁶⁷

I anslutning till den samiska dikten nämns Lindahl och Öhrlings *Lexicon Lapponicum*.⁶⁸ Herr Hugo uttrycker sin tillfredsställelse över det svenska statsrådets påbörjade lexikon, ”ty Öhrlings ’Lexicon Lapponicum’, hvarom Geijer i förbigående talar i sin Svenska Historia, fruktar jag måste vara nära omöjligt att vidare få i bokhandeln, eller annorstädes än kanske i något utvaldt bibliothek”. Library Company tycks, i varje fall idag, inte höra till de utvalda biblioteken, för enligt deras online-

katalog finns inte Lindahl och Öhrlings ordbok i bibliotekets bestånd.⁶⁹ Westman Berg har i sitt resonemang uteslutit Lindahl och Öhrlings *Lexicon Lapponicum* såsom en möjlig källa: ”De lapska orden i dikten är emellertid inte hämtade ur detta lexikon. De hör hemma i Lule-lapskan, men är ofta förvrängda till formen, som om de avlyssnats utan att nedtecknas omedelbart, eller också missuppfattats en smula.”⁷⁰ Även om man bortser från teorin om nedtecknandet, torde knappast Lindahl och Öhrlings ordbok vara Almqvists källa även om han skulle ha haft tillgång till den. Stavningen skiljer sig, precis som Westman Berg säger,⁷¹ alltför mycket mellan ordboken och Almqvists text. Som exempel kan nämnas orden för ’hand’, ’sko’, ’natt’ och ’dag’ vilka Almqvist i dikten har återgivit som *kjät, kamjat, jih* respektive *bajve*. Lindahl och Öhrling har i dessa fall angivit *kät, kabmak, ija* och *peiwe*. Det svenska statsrådet uppger i texten att de flesta av orden och ortnamnen kommer ifrån Luletrakten ”der Mamsell Engelmark längst visats”.⁷² Lindahl och Öhrlings ordbok grundar sig i själva verket på en sydligare dialektbas.⁷³ I *Lexicon Lapponicum* saknas dessutom, förutom alla ortnamn, många av de appellativer som ingår i den samiska dikten.

Johannes Schefferus Lapponia och de engelska översättningarna

Samernas liv och kultur har genom århundradena intresserat en läsande publik långt utanför Sveriges gränser. På Almqvists tid fanns också en hel del litteratur om samerna för den som var intresserad. En av de mest välbekanta skrifterna är *Lapponia*, författad av Johannes Schefferus. Originalutgåvan av *Lapponia* var på latin och trycktes i Frankfurt 1673. Redan innan 1600-talet var slut hade den översatts till engelska, tyska, franska och holländska.⁷⁴ Den svenska översättningen kom emellertid inte ut förrän 1956, d.v.s. ungefär trehundra år senare.

Johannes Schefferus var en framstående språkvetenskapsman, verksam i Strassburg vid mitten av 1600-talet. År 1648 kallades han till Uppsala av drottning Kristina för att installeras som skytteans professor i våltalighet och politik.⁷⁵ Såsom innehavare av professuren hade han också ett särskilt ansvar för utbildningen av framtida ämbets-

män och diplomater. Från Magnus Gabriel de la Gardie erhöll Schefferus sedermera uppdraget att sammanställa faktauppgifter om lappmarkerna och deras invånare, ett arbete som resulterade i *Lapponia*. En av anledningarna till rikskanslerns intresse för en vetenskaplig redogörelse från dessa områden, var en önskan att bevisa att de svenska krigsframgångarna inte byggde på samisk trolldom, såsom det ryktades ute i Europa.⁷⁶ Schefferus hämtade sina upplysningar både från samtida kännare av lappmarken och från äldre skriftliga uppteckningar som innehåller samiskt material. Merparten av informationen kom från präster med tjänstgöring i lappmarkerna. Lappmarksprästerna hade redan tidigare fått i uppdrag av de la Gardie att samla in upplysningar från sina respektive hemtrakter.⁷⁷ Dessa prästrelationer finns samlade i *De svenska landsmälen*, band 17, 1897–1905, med förord av K. B. Wiklund. Schefferus bemödade sig dessutom om att göra kritiska jämförelser mellan sina olika källor, i försök att komma så nära sanningen som möjligt.

I Library Companys bestånd ingår den engelska översättningen av Johannes Schefferus *Lapponia*.⁷⁸ Två exemplar av *Lapland* fanns i bibliotekets ägo redan före 1851⁷⁹, d.v.s. det år Almqvist kom till Amerika. Det ena är en folioutgåva från Oxford daterad till 1674, som har funnits på Library Company sedan 1789. Det andra exemplaret är tryckt i London 1704 och har funnits på biblioteket sedan 1807.

En genomgång av 1674 och 1704 års upplagor av *Lapland* visar att i kapitel XV, som behandlar samernas språk, återfinns de flesta appellativerna från Almqvists lexikonpoem. Vissa grupper av ord uppträder t.o.m. i samma ordning i Almqvists dikt som de presenteras hos Schefferus. I Schefferus tabellformade uppställning över en del vanliga ord i samiskan står t.ex. *jocki* ’flod’, *jaur* ’sjö’, *jenga* ’is’, *varra* ’berg’, och *medz* ’skog’ i exakt samma ordning som de dyker upp i ordbokspoemet. Almqvists kombination av *morsvi* ’brud’ och *pikdnak* ’hund’ i samma strof,⁸⁰ kan kanske också förklaras av att dessa ord står efter varandra i Schefferus uppställning.

Vidare finner man i kapitel X i *Lapland* en sammanställning av namnen på de platser i ”Lules land” där de trettio helgedomarna är placerade. Almqvist har fått med alla dessa namn i dikten utom det

29:e, där han endast har skrivit att den ”står på en ö i vattнена Vajkejaur”.⁸¹ (Schefferus anger att platsen heter Lusbyshulosa.) Förutom att Almqvist har återgivit namnen på platserna i samma ordning som i *Lapland*, så har han också gjort nästan exakt samma kommentarer som Schefferus i anslutning till var och en av dem. Den knäböjande samnen som också omtalas i dikten, finns avbildad på en av illustrationerna i kapitel X i *Lapland*.

Följande rader som beskriver forsens ”Niomesaski” ingår också i den samiska dikten. Med en modernare ortografi skrivs detta namn som Njoammelsasskam och blir i svensk översättning Harsprånget.⁸²

Förenade alla till ett, under störtande fart, uti Muskamockis Och Niomesaskis fall: detta ”Harens lustiga Språng” betyder, Ty Lules elf här vattnen emellan klipporna sammantränger Så nära och tätt, att en hare nog från skummande ena kanten Väl hoppa och springa kan till elfvens frudgande andra sida Med tillförsigt och förutan mehn. [...]”⁸³

Detta kan jämföras med Schefferus kommentarer som citeras härefter. ”[S]uch a one is the Cataract in the Lapmark of Luhlal, call'd Muskaumokke, another call'd so, and third call'd Niomesaski, or the Hares Leap, because the River Luhlao forces its way through so narrow a Passage, betwixt two Rocks, that a Hare may leap from one to the other”.⁸⁴

Inte ens det upprörda statsrådets engagerade tal om samerna och deras önskan att slippa bli kallade lappar tycks vara helt och hållet Almqvists egna ord. Både Berg och Westman Berg har kommenterat det svenska statsrådets uttalande och anser detta vara ett tydligt exempel på Almqvists engagemang i utsatta och förtryckta folkgrupper.^{85, 86} Att Almqvist själv stod bakom statsrådets åsikter må säkert vara sant, men kan inte bevisas här. Däremot kan man läsa hur Schefferus har refererat precis denna ståndpunkt i *Lapland* ”the true Origin of their Name seem to have been deduced from the Lapponian word Lapp, i.e. Banish'd or Expell'd. [---] the better Sort of the Laplanders can't endure to be call'd Lapps, which they look upon as a nick Name”.⁸⁷

De tidigare nämnda skrivformerna *-uo-* och *-ie-* som i Almqvists text skrivs med *-o-* respektive *-e-* får den (i det här sammanhanget) enkla förklaringen att det står så även hos Schefferus. Alltså har Almqvist inte gjort någon förenkling i detta fall. Vissa andra ortografiska skillnader framträder

dock i en jämförelse mellan Almqvist och Schefferus. De flesta avvikelserna tycks emellertid endast utgöra en relativt konsekvent anpassning av orden i dikten till modernare stavning. Almqvist har t.ex. i samtliga förekommande fall skrivit *v* i stället för *w*, *ä* i stället för *æ*, och oftast skrivit *kv* i stället för *qu* och *qw*. Som exempel på detta kan nämnas *varra* – *warra* ’berg’, *bjägge* – *bjägga* ’vind’, *kvosa* – *quaosa* ’gran’. Almqvists text visar även andra avvikelser beträffande stavningen i förhållande till *Lapland*. Han skriver t.ex. endast *-o-* (med ett undantag) där Schefferus skriver *-ao-*. I Schefferus står det *niaola* ’pil’, *quaosa* ’gran’ och *waopta* ’hår’. Almqvist ändrar dessa till *niola*, *kvosa* och *vopta*. Enda undantaget är *kaote* ’hydda’, där Almqvist i stället har angett *kuote*.

Det sista kapitlet i *Lapland* kallas ”Of their Grounds and Mountains” och innehåller bl.a. en uppräknin av namnen på 23 berg i Lule lappmark. Samtliga dessa namn har Almqvist fogat in i ordboks-poemet. Men det berg som Schefferus kallar *Zeknavari* har Almqvist skrivit som *Jeknavari* vilket är en mer korrekt återgivning av namnet. I den svenska översättningen skrivs detta som *Jeknawaari*,⁸⁸ vilket motsvaras av *Jeknaffo* i *Nationalencyklopedins Sverigeatlas* (1998). En möjlig förklaring till Almqvists ändring – om han nu inte kände till det rätta namnet – är att på samma sida i *Lapland* (s. 371) nämns också landskapet Jämtland vid två tillfällen och även detta namn har i den här utgåvan erhållit begynnelsebokstaven *Z* i stället för *J* och skrivs som *Zemptland*. Ett konsekvent utbyte av *Z* mot *J* har även beträffande *Jeknavari* givit ett lyckat resultat.

De två engelska utgåvorna av *Lapland*, Oxford 1674 och London 1704 uppvisar sinsemellan vissa skillnader. Några partier har strukits eller kortats ner i den äldre av dem, medan den yngre ska vara en fullständig översättning av Schefferus latinska original.⁸⁹ I kapitel XV, som behandlar samernas språk, har Schefferus ställt upp prydliga tabeller över sina exempel, vilket gör det lätt att jämföra de olika utgåvorna, både med varandra och med Almqvists text. De samiska ord som förekommer i dikten stämmer bäst överens med 1704 års *Lapland*. I Oxfordutgåvan saknas åtta av orden från dikten, medan alla finns med i Londonutgåvan.

En av Schefferus tabeller innehåller en jämförelse mellan samiska och tatariska. Här hittar man ordet *kurt* ’varg’, som tidigare nämnts. De båda

engelska utgåvorna är samstämmiga i det här fallet och anger att 'varg' heter *kurt* på lapska och *sirma* på tatariska. Men i den latinska originalutgåvan från 1673 anges motsatsen, nämligen att *kurt* är det tatariska och *sirma* det samiska ordet för varg. Dictionary of the Turkic Languages⁹⁰ anger att 'varg' heter *qurd* på azerbajdzjanska och *kurt* på turkiska. Beteckningen *tserma* finns däremot i Itkonens skolt- och kolasamiska ordbok och betyder 'varg'.⁹¹

En skillnad mellan de två engelska utgåvorna visar sig dock beträffande renen utan benämning – den som i dikten kallas *nanu tok pu*. Denna ren kallas i 1674 års *Lapland* för *nammiloppa*. (I den latinska originalutgåvan från 1673 anges formen *namiloppu*.) Beteckningen finns med i Schefferus kapitel XXVIII där de fyrfota husdjuren beskrivs. Här finns också de övriga benämningarna för ren som Almqvist har återgivit i dikten. *Nammiloppa* motsvaras av *namma-lahppē* i Grundströms ordbok och betyder 'namn som hanren får, från det han är 7 år och däröver'. En ordagrann översättning av *namma-lahppē* är 'den som tappar namnet'.

Man kan dock inte anklaga Almqvist för att ha ägnat sig åt fria fantasier när han kallar renen utan namn för *nanu tok pu*. Han har tvärtom återgett beteckningen på precis samma sätt som anges i 1704 års upplaga av *Lapland*. Här sägs att renen som är äldre än fyra år och "without a name" heter just *nanu tok pu*.⁹² *Nanu tok pu* är således en korrupt form som har smugit sig in i 1704 års engelska upplaga.

Det exemplar av *Lapland* från 1704 som finns på Library Company i Philadelphia innehåller ett flertal handskrivna marginalanteckningar, men de flesta av dessa tycks inte vara gjorda av Almqvist.⁹³ Marginalanteckningarna kastar dock ljus över ett ord i dikten som skiljer sig från Schefferus. Almqvist skriver: "Men honom att lokor bära/ På rygg öfver hals du inlära bör, då seltyget heter Ranka;/ Och många, som tala om dylikt seldon, kalla det Lokaranka".⁹⁴ I Library Companys exemplar av 1704 års *Lapland* står "Locka ranka" antecknat i marginalen bredvid den tryckta textens *Toch Ranka*.

Slutsats

Min undersökning visar alltså att Almqvist har använt 1704 års engelska utgåva av Johannes Schefferus *Lapland* som skriftlig källa. Ur denna bok har

han hämtat materialet till ordboks-poemet över det okända språket. Alla samiska ord som förekommer i det svenska statsrådets lexikonpoem, allt ifrån namn på samiska gudomligheter och trettio heliga platser, till specialuttryck för renens olika åldrar, finns också i denna utgåva av *Lapland*.

En jämförelse med 1673 års latinska utgåva ger också klarhet beträffande den missvisande sammanblandningen av samiska *sirma* och tatariska *kurt* som förekommer i de båda engelska utgåvorna. Den felaktiga formen *nanu tok pu* finns endast i den ena av de engelska utgåvorna, nämligen den från 1704. Och just den kraftigt förvanskade formen har Almqvist använt sig av i sin text.

Det är således förekomsten av korrekturfel som gör det möjligt att påvisa Almqvists källa. Korrekturfelen lär även ha bekymrat Schefferus, som redan i den latinska originalversionen från 1673 hittade en besvärande mängd fel.⁹⁵ Dessa har uppenbarligen inte blivit korrigerade i de båda engelska utgåvorna. Tvärtom tycks ytterligare fel ha tillkommit.

Att Almqvist hade tillgång till *Lapland* råder heller ingen tvekan om. På Library Company fanns t.o.m. två utgåvor på engelska av Schefferus *Lapland* till förfogande för en intresserad läsare. Ett exemplar av den aktuella upplagan ingick i bibliotekets bestånd redan vid den tid Almqvist bodde i staden. Det är även omvittnat att Almqvist ofta besökte just detta bibliotek. Vid något eller några av sina besök har han säkerligen skrivit av de samiska orden i Schefferus *Lapland* från 1704, för att sedan använda dem i sitt ordboks-poem.

Även Almqvist har uttryckt en viss skepsis beträffande sin källas tillförlitlighet. Alldeles i slutet av dikten låter han herr Föredraganden gardera sig mot eventuella felciteringar av det samiska språket.

Likväl jag qvad, ty på förordnande jag sjöng; och lär det –
Så hoppas jag – då icke läggas mig till last, och felat
Jag stundom har och orden missgjort fast jag det ej velat:
Nu andres föresyn jag gått och deras synder delat.⁹⁶

Man kan undra om Almqvist visste hur rätt han hade när han uttryckte sin tvekan med denna försiktiga gardering.

ABSTRACT

Karin Wilson, The source of C. J. L. Almqvist's Lappish poem.

This paper discusses the source of the Lappish words in a poem written by Carl Jonas Love Almqvist. The poem forms a part of Almqvist's voluminous manuscript *Om svenska rim* which was composed during Almqvist's years in exile (1851–1866). *Om svenska rim* has not yet been published in its entirety.

Almqvist calls the poem a "Dictionary poem" (Ordboks-poem) and it contains 175 Lappish words. The text indicates an informant—"Miss Engelmark"—as the contributor of the Lappish words. This theory is dismissed in the paper. Instead it is argued that Almqvist has used Johannes Schefferus' *Lapland*, the London edition from 1704, as his source. This issue of *Lapland* is available at the Library Company in Philadelphia where it has been part of the library's collection since 1807. It is known that Almqvist during his eleven years in Philadelphia often visited this library. All the words appearing in the poem can be found in *Lapland*. An orthographic peculiarity regarding one of the words in the poem matches an error in the proofs found only in this specific edition of *Lapland*.

NOTER

- 1 Ruben G:son Berg, *C. J. L. Almqvist i landsflykten 1851–1866* (Stockholm, 1928), s. 355, 363.
- 2 Manuskriptet förvaras på Nordiska museets arkiv i Stockholm.
- 3 *Om svenska rim*=OSR, s. 803.
- 4 OSR, s. 1356.
- 5 Bertil Romberg, *Carl Jonas Love Almqvist. Liv och verk.* (Stockholm, 1993), s. 288, resp. Berg, 1928, s. 210, 229.
- 6 Berg, s. 287.
- 7 *Ibid.*, s. 295.
- 8 A. Th. Lysander, *C. J. L. Almqvist: karakters- och lefnads-teckning* (Stockholm, 1878), s. 397.
- 9 Berg, 1928, s. 399–423.
- 10 Romberg, 1993, s. 296f.
- 11 A. Th. Lysander, "De siste aftnarne på Jagtslottet" i *Svea folkkalender för 1879* (Stockholm, 1878), s. 176.
- 12 Berg, 1928, s. 404.
- 13 Karin Westman Berg, "'Om sabme sjunga jag vill en sång'. En publicerad dikt av C. J. L. Almqvist" i *Studier tillägnade Gunnar Tideström den 7 februari 1966*. (Uppsala, 1966)
- 14 *Ibid.*, s. 276.
- 15 Romberg, 1993, s. 75.
- 16 Henry Olsson, *Törnrosens diktare. Den rike och den fattige* (Stockholm 1966), s. 87.
- 17 Romberg, 1993, s. 77.
- 18 OSR, s. 1050.
- 19 OSR, s. 2.
- 20 OSR, s. 1345.
- 21 Westman Berg, 1966, s. 271.

- 22 OSR, s. 1354.
- 23 OSR, s. 1354.
- 24 OSR, s. 1358.
- 25 OSR, s. 1356.
- 26 Harald Grundström, *Lulelapsk ordbok. Lulelappisches Wörterbuch.* 1–4. (Uppsala, 1948–54).
- 27 OSR, s. 1349.
- 28 Grundström, 1948–54.
- 29 Gustav Hasselbrink, *Südlappisches Wörterbuch. Oårjel-saamien baaguog'ärjaa.* 1–3. (Uppsala, 1981–85).
- 30 *Iso ruotsalais-suomalainen sanakirja/Stora svensk-finska ordboken.* 1–3. Göran Karlsson et al. (Helsinki 1982–87).
- 31 Romberg, 1993, s. 14.
- 32 Berg, 1928, s. 405.
- 33 Romberg, 1993, s. 11.
- 34 C. J. L. Almqvist, *Menniskoslägtets saga, eller allmänna werldshistorien förenad med geografi.* (Stockholm, 1839), s. 96.
- 35 OSR, s. 1352.
- 36 OSR, s. 1347f.
- 37 *Nationalencyklopedins Sverigeatlas*, red. Kenneth Åström och Klaus Bein. (Höganäs, 1998).
- 38 *Fjällkartan BD7–BD10.* Lantmäteriverket, Gävle. (Ljungföretagen, Örebro, 1998–99).
- 39 Filip Hultblad, *Övergång från nomadism till agrar bosättning i Jokkmokks socken.* Acta Lapponica. XIV; Medd. från Uppsala universitets geografiska institutitioner, ser. A, 230. Diss. Uppsala, (Stockholm, 1968).
- 40 *Nationalencyklopedins Sverigeatlas.*
- 41 OSR, s. 1351.
- 42 OSR, s. 1346.
- 43 OSR, s. 1350.
- 44 OSR, s. 1350.
- 45 OSR, s. 1355.
- 46 OSR, s. 1354f.
- 47 OSR, s. 1357.
- 48 Westman Berg, 1966, s. 276.
- 49 Lennart Kjellberg, "Polonica i C. J. L. Almqvists *Om svenska rim*" i *Uppsala Slavic papers 9* (Uppsala, 1984), s. 97.
- 50 *Ibid.*, s. 98.
- 51 C. J. L. Almqvist, *Brev 1803–1866. Ett urval med inledning och kommentarer av Bertil Romberg*, utg. Bertil Romberg (Stockholm, 1968), s. 254.
- 52 Lars-Gunnar Larsson, "Prästen och ordet. Ur den samiska lexikografins historia" i *LexicoNordica 4* (Oslo, 1997), s. 103.
- 53 Leonard Bygdén, *Hernösands stifts herdaminne.* 1–4. (Uppsala, 1923–26).
- 54 *Ibid.* Lars Salomon Engelmarks (1773–1831) svärföräldrar, bruksbokhållaren i Svappavaara Hans Stjernström och hans hustru Brita Stålnacke var inflyttade från Linde, men här rör det sig om en avflyttning åt fel håll.
- 55 Berg, 1928, s. 5.
- 56 Jag vill tacka Per Mårtensson för att han delgivit mig synpunkter i denna fråga.
- 57 Nils William Olsson/Erik Wikén, *Swedish passenger arrivals in the United States 1820–1850* (Stockholm, 1995).

- 58 Elsa Lagevik, *The people of the red barns. De röda ladornas folk. Emigrants from Västmanlands, Kopparbergs, Gävleborgs, Västernorrlands, Jämtlands, Västerbottens and Norrbottens län 1851–1863* (Ockelbo, 1996).
- 59 Svenska emigrantinstitutet, Utvandrarnas hus, Vilhelm Mobergs gata 4, 351 04 Växjö, telefon: 0470/20 120. Telefonsamtal i februari 2000. Genom telefonkontakt med Svenska emigrantinstitutet fick jag hjälp med sökning i databaserna.
- 60 www.familysearch.org ger 31 träffar, medan www.ancestry.com ger 69 träffar. Via *Rötter* påträffades en släktforskare med många Engelmarkar i sin släkt. Utifrån födelse- och dödsår kan några av dem utslutas direkt, men informationen är även i övriga fall alltför knapphändig för att kunna peka ut någon Engelmark i Amerika vid Almqvists tid. Vad som tydligt framkommer är dock att nästan alla dessa Engelmarksträffar har anknytning till norra Sverige. Några få kan kopplas till norra Finland och en till Danmark. Februari 2000. Sökord: Engelmark.
- 61 Westman Berg diskuterar denna möjlighet, men utsluter den. Westman Berg, 1966, s. 276.
- 62 S. G. Hermelin, *Geografiske Kartor öfver Sverige utgifne af friherre S. G. Hermelin. Första delen* (Stockholm, 1805).
- 63 Pierre Louis Moreau de Maupertuis, *Jordens figur, Upfunnen Af Herrar De Maupertuis [...]* (Stockholm, 1738). Faksimil *Tornedalica* 23 (Kalix, 1977). Inledning av Erik Weinz, s. 9.
- 64 OSR, s. 999.
- 65 Berg, 1928, s. 279.
- 66 www.librarycompany.org/overview.html, april 2000.
- 67 Berg, 1928, s. 279.
- 68 Eric Lindahl/Johan Öhrling, *Lexicon Lapponicum, cum interpretatione vocabulorum sveco-latina et indice svecano lapponico* (Stockholm, 1780), nämns i OSR, s. 1358.
- 69 www.librarycompany.org/catalogFrameset.htm
- 70 Westman Berg, 1966, s. 276.
- 71 Ibid., s. 276.
- 72 OSR, s. 1357.
- 73 Larsson, 1997, s. 107.
- 74 Johannes Schefferus, *Lappland*. Acta Lapponica. VIII. Utg. Ernst Manker (Uppsala, 1956). Inledning av Bengt Löw, s. 20ff.
- 75 Hans Lindkjølen, "Johannes Schefferus og bokverket 'Lapponia' utgitt 1673" i *Festskrift til Ørnulv Vorren*, Tromsø museums skrifter (Tromsø, 1994), s. 24.
- 76 Ibid., s. 27.
- 77 Ibid., s. 27.
- 78 www.librarycompany.org/catalogFrameset.htm
- 79 Bibliotekets "Chief of Reference" Phil Lapsansky har meddelat detta via e-post. April 2000.
- 80 OSR, s. 1346.
- 81 Ibid., s. 1348.
- 82 *Norrländsk uppslagsbok*. 1–4. Red. Lars-Erik Edlund (Umeå, 1993–96).
- 83 OSR, s. 1352.
- 84 Schefferus, 1704, s. 367.
- 85 Berg, 1928, s. 404.
- 86 Westman Berg, 1966, s. 278–279.
- 87 Schefferus, 1704, s. 3f.
- 88 Schefferus, 1956, s. 406.
- 89 Schefferus, 1956, inledning, s. 21.
- 90 *Dictionary of the Turkic Languages*, red. Kurtulu Öztopçu et al. (London and New York, 1996).
- 91 T. I. Itkonen, *Wörterbuch des Kolta- und Kolalappischen. Koltan- ja kuolanlapin sanakirja*. 1–2 (Helsinki, 1958).
- 92 Schefferus, 1704, s. 327.
- 93 Min bedömning av handstilen grundar sig på att jag har utfört renskrivningen av *Om svenska rim*.
- 94 OSR, s. 1349.
- 95 Schefferus, 1956, inledning, s. 20.
- 96 OSR, s. 1353.